

Еволюционни аспекти и актуални диспозиции на семейната педагогика в системата на педагогическото знание

Десислава Стоянова

Evolutionary aspects and current dispositions of family pedagogy in the system of pedagogical knowledge: *The aim of the article is to define the current status of family education at the present stage of development of pedagogical knowledge. It outlines the evolutionary trajectory of family education as an autonomous field and contemporary aspects of convergence and differentiation between family and institutionalized education.*

Key words: *Pedagogical knowledge, Family pedagogy, Evolutionary trajectory, Stages of development, Modern dispositions, Family and institutionalized education.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Педагогическата част от човешкото знание е една от най-отдавна съществуващите. Нейната еволюционна траектория е определена от развитието на предметната ѝ област - възпитание, образование и формиране на личността на човека за постигане на пълноценен живот и реализация в неговите граници. Характерът на концепциите, теориите и технологичните аспекти, отнасящи се до фундаменталните въпроси от спектъра на педагогиката са били и все още са силно повлияни от хода на общественно-историческото развитие и свързаните с него процеси, протичащи на ниво личност и макросреда. В динамичен план връзката между състоянието на педагогическото знание и развитието на социума е обусловена от закономерностите на обществения прогрес, които е немислим без осъществявания чрез образование и възпитание целенасочен трансфер на производствен, социален и духовен опит.

Първоначално предаването на натрупаният познавателен и възпитателен опит се извършва на базата на емпиричното (житейско) познание. В неговите граници се формират представи за явленията и процесите от обективната действителност, които в голяма степен са достатъчни за социализацията на човека, без обаче да се достига до разкриване и анализиране на тяхната същност.

За разлика от житейския опит и знания в областта на възпитанието, педагогическата наука изследва, анализира и обобщава педагогически факти и установява причинни връзки между педагогически явления. Тя се занимава не само с тяхното систематизиране и обяснение, но и с разработването на въпроси, отнасящи се до произхода и характера на измененията в процеса на развитие и формиране на човешката личност, под въздействие на образованието и възпитанието [3].

Развивайки се, всяка наука обогатява своята теория, разширява съдържанието си и осъществява вътрешна научна диференциация на важните си изследователски направления. Този процес засяга и педагогиката. Като широкообхватна наука, тя изминава дълъг път на промени, натрупва множество нови знания в следствие от разпространението на педагогическата мисъл върху различните сфери от реалния живот и се превръща в стройна и в същото време динамична научна област. Днес с понятието "педагогика" се обозначава цяла обширна система от педагогически науки. Тя се състои от редица отрасли, които изследват голям кръг от общи и специални проблеми. Появяват се нови клонове на педагогическото знание: социална педагогика, лечебна педагогика, джандър педагогика, етнопедагогика, сравнителна педагогика, пенитенциарна педагогика, частни методики. Една от нововъзникналите самостоятелни научни области е и семейната педагогика.

Целта на настоящата разработка е да се проследи еволюционната траектория на семейната педагогика и да се очертаят нейните актуални диспозиции като

новосформирано научно направление с автономен статут в системата на педагогическото знание.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Оформяйки се като самостоятелна научна област, семейната педагогика очертава собствена динамика на развитие, като в началото идеите, свързани със същността на нейния предмет - семейното възпитание се разглеждат изцяло в контекста на съдържателните параметри на редица подсистемни педагогически науки: Теория на възпитанието, Предучилищна педагогика, Училищна педагогика. Техният периметър засяга въпроси, отразяващи взаимодействието между институциите за обществено възпитание и семейството; аспектите на нравственото, естетическото и трудовото възпитание, свързани с подпомагащата роля на родителските въздействия, като за приоритетна по формирането на възпитателния облик на детето, се счита обществената среда.

Тенденцията за проникване на предмета на семейната педагогика в обхвата на други частно педагогически науки произтича от факта, че семейното възпитание предвид същностната му специфика и широтата на концептуалния му обхват, предполага конвергенция със смисловото поле на педагогиката. В съвременната педагогическата система, обаче, семейната педагогика присъства в качеството си на автономна научна област с определени цели и задачи, с дефинирани обектно - предметни характеристики, пространствени граници и съответен тезаурус.

Въпреки диференцирането си по отделен признак, параметрите от обхвата на съвременната педагогическа наука дълбоко отразяват връзката между съществуващите педагогически явления. Сближава ги преди всичко, предмета, който те изучават, а именно: същността на възпитанието, неговите вътрешни механизми, многофакторната обусловеност, взаимовръзката между личностното развитие и въздействието на външните условия. Всеки от отраслите на съвременната педагогика разглежда възпитанието през собствен ракурс, от гледна точка на предметното си позициониране, акцентирайки върху възрастовите и други съотносими с неговия предмет особености на възпитаваните, както и върху спецификата на междусубектните взаимодействия в конкретния научно-педагогически контекст. В случая интерес за нас представлява въпросът: По какъв признак се диференцира семейната педагогика?

Отговорът на този въпрос се корени в нейните същностни измерения, в приемането и разглеждането на семейната единица в качеството ѝ на социален институт за възпитание, образование и социализация на подрастващото поколение.

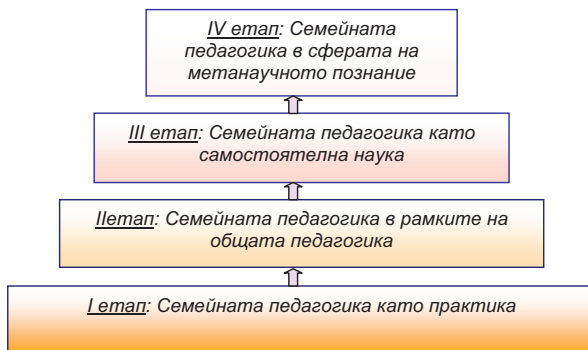
Идентификационните маркери на семейната педагогика се свързват с функционалните характеристики на семейството, като елемент от структурата на обществото, като най-важният социален институт за възпроизводство на неговите членове и тяхната първична социализация (приобщаване към основните общочовешки ценности, морални и културни стандарти на поведение).

В този смисъл диференциацията на семейната педагогика се аргументира и осъществява по институционален признак. Дефинира се нейният съдържателен конструкт – семейното възпитание.

Тя разглежда закономерностите на семейството като социално- педагогическа институция и главен възпитателен фактор; изучава семейното възпитание като процес и свързаните с него принципи, методи, форми, стратегии и практики; обосновава на теоретично и приложно равнище препоръки за целесъобразно и ефективно родителско възпитателно поведение.

Разработването на теоретическите проблеми на семейната педагогика е неразривно свързано с проучването и детайлното изясняване на генетическите ѝ проблеми - с разкриването на нейната предистория, история и съвременно състояние.

В своето развитие семейната педагогика, преминава през следните етапи (Фиг.1.):

Фигура 1. Периодизация в развитието на семейната педагогика

Историческият преглед на етапите в развитието на семейната педагогика показва, че тя има далечни корени още в най-ранните периоди от еволюцията на човешкото общество, разбира се далеч не във вида, в който съществува днес. Появата на първобитните форми на социума носи със себе си не само генетичният стремеж към възпроизводство на човешкият вид, но и свързаните с него вторично обусловени инстинкти за съхранение и отглеждане на поколението. Групирането на индивидите на базата на инстинктите за оцеляване (собствено и на потомството) е първият, макар и елементарен признак за "осъзнато" родителство. В по-късните периоди започва еволюцията на човешките обединения - те приемат различни конфигурации като паралелно с измененията в тяхната структура се трансформират моделите и доминантите в системата на груповите взаимоотношения в следната последователност: матриархат - патриархат - биархат.

На този първи етап от развитието си "семейната педагогика" (в конкретния случай наименованието е условно) съществува единствено като емпирична дименсия-реализира се на чисто функционално равнище в границите на житейско - практическия родителски опит на индивида, няма наличие на обществено и персонално обусловена необходимост от осмисляне и систематизиране на знанията и опита, свързан със семейните взаимоотношения и възпитанието на детето в семейството.

С натрупването на научното знание и диференцирането на отделни научни области, семейната педагогика, през своя втори етап от развитието закономерно попада в обхвата на общата педагогика и все още не притежава автономен статут на отделна научна дисциплина.

Началото на изучаването на семейните отношения и възпитателния потенциал на семейството е положено през 20-те и 30-те години на ХХ век (в САЩ), а през 60-те и 70-те години се заражда въпросът за отделянето на самостоятелна наука, проучваща в по-широки мащаби спецификата на семейната микроструктура и нейното възпитателно значение.

Възникването и обособяването на семейната педагогика като самостоятелна научна дисциплина се свързва с необходимостта от придаването на насоченост, научна и приложна обосновааност на семейното възпитание. Тази необходимост е продиктувана от приемането и разбирането на постановката, че родителите могат да разчитат на успех във възпитанието на децата си, единствено ако поставят пред себе си ясно определени педагогически задачи. Отчитайки грешките в семейното възпитание, педагогическата теория през горепосочния период вече е готова да

постави емпирията на детско - родителските възпитателни взаимоотношения в границите на научно обоснована система от методи, съдържание, форми и правила.

В своят *трети етап* на развитие (като самостоятелна наука), семейната педагогика чертае собствена вътрешноеволюционна траектория, пронизана от различни течения и теории, на базата на които формира своите основи.

Такава роля имат постановките на:

- *Традиционната народност в семейното възпитание* – опора върху народната култура, родният език и духовността като най - важни фундаменти в хода на възпитанието.

- *Свободното възпитание* – направление в експерименталната педагогика, в чийто обхват се включва и анализирането на грешките и проблемите на възпитанието в семейството; генезисът му се свързва с концепцията за самостоятелното стихийно развитие на творческите способности на детето в семейната атмосфера, което предполага свободно неформално отношение с родителите и учителите.

- *Антропологическата теория на семейното възпитание* (педагогическа антропология) – интересът на учените от това направление е концентриран в два аспекта: научно - теоретически и практически. Първият поставя въпроса за изучаването на детето, а вторият – за проучването на същността, параметрите и условията за ефективност на семейното възпитание. Възпитателният процес, построен на основата на антропологическия подход се представя като процес на саморазвитие, самореализация и самоопределяне на човека, насочен към създаването на условия за разгръщане на природната същност на способностите на възпитаника. Особена роля в организацията на този процес се приписва на семейството и педагогически компетентните родители, на техните знания за закономерностите на възпитанието и разбирания за същността на детската природа.

- *Религиозно-нравственото семейно възпитание* – религиозността се приема като средство за усъвършенстване на личността, на основата на нравствените знания.

- *Естествено-научните направления в семейната педагогика* - намират своето отражение в медицинската педагогика, където се доразработват по-частни въпроси, свързани с училищната хигиена и здравното възпитание в семейството; за първи път се предлага научно обоснована теория за половото образование и възпитание на децата.

Постепенно многообразието от гледни точки и подходи към изучаването на семейството изкрystalизира, за да оформи теоретичната съдържателната структура на една самостоятелна научна област.

Закономерно, в своето развитие тя достига до стадия, в който научното познание, натрупано от нея се трансформира на *мета равнище (IV етап)*. Метапознанието е познание на науката за самата себе си. Изучаването на определеният предмет и използваните методи, функционира в качеството на метанаука за конкретното научно направление.

Макар и автономна наука семейната педагогика не може да бъде разглеждана напълно откъснато от общата педагогика. В системата на педагогическите науки тя се свързва с един от аспектите на реализацията на възпитателния процес- този, в рамките на семейната единица, като водещо за двете науки в концептуален план е схващането за комплексното значение и конвергенцията на двата типа възпитателни въздействия: макросредовите (обективирани в действието на социалните институти за обществено възпитание) и микросредовите (осъществявани от семейния социален институт).

Въпреки контекстуалната позиция на семейното възпитание (да се приема като част от комплексното възпитателно взаимодействие) у нас тази област се проучва

отскоро и вниманието към нея е по-слабо, в сравнение с интереса към изучаването на общественото възпитание.

Двете линии на възпитанието - в семейството и в обществените заведения съществуват и се прилагат отдавна. По своята ориентация (към личността на детето) те притежават множество сходства, но в същото време представляват нееднозначни явления, между които съществуват важни принципни различия.

Конвергенция между двата процеса се наблюдава по отношение задачите, които те реализират, дотолкова, доколкото те от своя страна, са детерминирани от конкретните исторически условия и мястото на човека в обществото на определен етап от неговото развитие.

Отличават се най-вече по съотношението емоционален\ рационален компонент - в семейството преобладава първият, а в общественото възпитание - вторият. Принципните различия в характера на доминиращите взаимовръзки между субектите при двата типа възпитание се изразяват най-вече в средовата определеност и стила на общуване.

В семейството взаимовръзките и общуването притежават неформален характер, липсва строго зададена система на отношенията по вертикала, отсъства фиксирана структура на властта, в която статусите и ролята са предварително зададени. Степента на близост при контактите между членовете е обусловена от родствените отношения, отличава се с широк диапазон на проявления, откритост и емоционална наситеност.

При общественото възпитание взаимовръзката между субектите има институционално - ролеви и делови характер - в значителна степен се определя от функционалната професионална ангажираност и компетентност на педагога; съществува йерархиизирана структура на взаимоотношенията в подсистемите "педагог-дете", "педагог-детска група\клас", "педагог-педагогически колектив", "педагог-администрация", които са тясно фиксирани, за разлика от отношенията между членовете на семейството в условията на "домашното" възпитание.

Известни различия при двата типа възпитание, съществуват и във връзка с целите, принципите, методите и съдържанието им.

В образователните институции, целите имат обективен характер, съответстващ на изискванията и представите на обществото за определен възпитателен облик на неговите членове.

В рамките на семейното възпитание, целите се характеризират с известен субективизъм, тъй като в тях се отразява представата на конкретното семейство за това как то би желало да възпита своите най-малки членове. Ето защо понякога целите на семейното и общественото възпитание могат да не съвпадат, и дори да си противоречат.

Диференциация между двете съществува и по отношение степента на регламентираност на целите, принципите и съдържанието на възпитанието.

В образователните учреждения посочените параметри се реализират върху научна база, аргументирана в програмните документи, ориентирани към различните по възраст категории възпитаници. Налице е строга нормативност и конкретни предписания за реализацията на възпитателния процес; по-голяма научна обоснованост, целенасоченост и планомерност.

Възпитанието в семейството, от своя страна има неформален характер, не подлежи на предварителна нормативна осигуреност и варира в зависимост от множество фактори и причини.

Методите на възпитание, използвани в обществените образователни заведения и тези, прилагани в рамките на семейното възпитание се отличават по своите количествени характеристики и което е по-важно - по своето съдържание (следователно и психологическа същност), както и по ефективността на въздействието.

При реализирането на семейните възпитателни методи отсъства отпечатъка на преднамереността, свойствена за модела на общественото възпитание, съществува повече естественост, засилено съобразяване с детската индивидуалност, жизнения опит, привичките, потребностите и интересите на детето. Това означава, че всяко семейство конструира своя собствена възпитателна система, основана на "ненаучни" представи за средствата и методите за възпитателно взаимодействие - тя се формира по емпиричен път: постоянно се апробира в практиката, всекидневно се обогатява с нови "педагогически находки", но и често съдържа сериозни грешки.

Системата на семейно възпитание може да функционира като стройна и подредена структура единствено при условие, че родителите имат определена възпитателна цел, към чието достигане не само философски, но и практически се стремят, използвайки методи и средства на възпитание, съответстващи на индивидуалните особености на детето и перспективите на неговото развитие. Нейната ефективност в голяма степен е обусловена и от разбирането за необходимостта от координация между семейното и институционализираното възпитание.

Релацията между двете възпитателни системи (тази на семейството и институционализираната) се изразява във взаимната обусловеност на възпитателните въздействия - семейството социализира най-малките членове на обществото съгласно установените в него правила, норми и изисквания, а обществото от своя страна подпомага и допълва семейното възпитание в случаите, когато това е необходимо, чрез участието на професионално упълномощени лица (възпитатели, детски и семейни психолози, специални педагози) и чрез дейности, които да усъвършенстват придобитите и стимулирани в семейството знания и умения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Тази симбиотична контекстуалност на предметните сфери на семейната педагогика и науките от педагогическия спектър ѝ отрежда фундаментално място в системата на педагогическото знание. Нейният комплексен характер предопределя перспективите пред развитието ѝ като интегративна дисциплина, актуализираща своите параметри и осъществяваща мултидисциплинарни връзки не само с педагогическата система, но и с нови клонове на научното знание, извън обхвата на педагогическите науки.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бояджиева, Н. и к-в. Теоретични основи на възпитанието. С: Веда Словена, 2004.
- [2] Пенев, Р. Систематика и типология на семейното възпитание в детството. С, 2006.
- [3] Цветков, Д. Обща педагогика. Философия на образованието. Изд. "Веда Словена – ЖГ", С., 1994.
- [4] Янков, Янко. Прогностика (Теоретико-методологически проблеми).С, "Янус", 2006.

За контакти:

Гл. ас. д-р Десислава Василева Стоянова, Катедра "Педагогика, психология и история", Факултет Природни науки и образование, Русенски университет "Ангел Кънчев", e-mail: dstoyanova@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.